

GROTE OF ONZE-LIEVE-VROUWEKERK DORDRECHT
'Van de begraeffenissen'

HERMAN A. VAN DUINEN ©

Het ontstaan van de christelijke kerk

Het begin

Na de dood en opstanding van Jezus kregen de apostelen de volgende opdracht: *Onderwijs al de volken, hen dopend in de Naam van de Vader en van de Zoon en van de Heilige Geest, hun lerend alles wat Ik u geboden heb, in acht te nemen (Mattheus 28:19).*

In het boek *'De Handelingen van de heilige apostelen'* beschreven door Lukas, is de apostel Paulus een sleutelfiguur in het vroege christendom, die eerst christenen vervolgde, maar na zijn bekering de boodschap van Jezus Christus verspreidde. Hij reisde door het Middellandse Zeegebied (afb. onder), stichtte kerken en schreef vele brieven die nu deel uitmaken van het *Nieuwe Testament* en een grote invloed hebben op de christelijke theologie.

De huiskerk – *Domus ecclesiae*

Aanvankelijk preekten de rondtrekkende apostelen in de Joodse synagogen, maar met de bekering van heidenen kwamen de dan nog kleine christelijke gemeenten samen in de woning van één van de leden, bij voorkeur van iemand met een grote kamer. In de brief aan de Romeinen, hoofdstuk 16, vraagt Paulus of de gelovigen in Rome niet alleen Prisca en Aquila willen groeten namens hem, maar ook de *ecclesia* (*bijengeroepen gemeenschap van gelovigen*) die volgens Paulus in hun huis is.

Wanneer het aantal christenen in een stad groeide, werd er soms een huis gekocht en verbouwd tot *domus ecclesiae* met ruimten voor samenkomst van de gelovigen. Tijdens deze erediensten vond prediking, gebed en het breken van het brood voor de *eucharistie* (Avondmaal) plaats. In één van de kamers was een overdekt *baptisterium* (doopkapel) aangelegd.

In het midden van de twintigste eeuw werd een *domus ecclesiae* opgegraven in *Dura Europos* in Syrië, daterend van circa 232-235. Deze huiskerken waren het eerste type kerk voor christelijke samenkomsten (afb. rechts, *baptisterium*).

Grafnissen in catacomben van Rome

Catacomben, in Rome gelegen buiten de stadsmuren (*fuori le mura*) aan de Via Appia, bestaan uit ingewikkelde stelsels van onderaardse gangen en vormen ware doolhoven. Ze zijn door

mensenhanden uitgegraven om doden te begraven. In de wanden zijn vaak nissen uitgehakt, waarin de doden werden bijgezet. Deze eenvoudige grafnissen, soms boven elkaar, worden *loculi* genoemd en werden afgesloten met een plaat van terracotta of van marmer waarop de naam van de overledene of een grafschrift stond (afb. links: catacombe Calisto in Rome). Rijkere families hadden vaak eigen grafkamers met rijk versierde wanden.

families hadden vaak eigen grafkamers met rijk versierde wanden.

In de catacomben van Rome zijn heidense, christelijke en joodse graven te vinden. Dat de catacomben specifiek christelijk zouden zijn en de christenen zich daar tijdens de christenvervolgingen zouden verschuilen en hun diensten houden, is een niet uit te roeien romantisch verhaal uit de negentiende eeuw. Vier-vijfde van deze onderaardse gangen dateert van ná de christenvervolgingen.

De smalle gangen waren ongeveer een meter breed en leidden naar een kleine grafkamer met een zetel en een aanligbank die behoorden bij het gewone dodenmaal bij het graf van een familielid. De ruimte was

soms van fraaie fresco's met bijbelse symbolen en personen voorzien: de oudste sporen van christelijke kunst. In de grafkamer (*rechts*), in de catacombe van Commodilla uit de vierde eeuw, met links Mozes die water uit de rotssteen slaat, is tegen het plafond het hoofd van Christus uitgebeeld. Dit is een van de eerste bebaarde afbeeldingen van Christus; in deze eeuw begon men Jezus ouder en bebaard uit te beelden, in tegenstelling tot de vroegere christelijke kunst, die meestal een jonge en gladgeschoren Jezus toonde.

In de catacomben bevonden zich veel graven van martelaren, die, getuige de vele *graffiti* (*ruw ingekraste bedden om voorspraak*), een middelpunt van verering vormden. Vooral de sterfdag van de martelaar werd gevierd. In de vierde eeuw nam de *depositio ad sanctos* (*begraven in de buurt van een heilige martelaar*) sterk toe.

De sarcofaag of grafkist

Sarcofagen in de catacomben, vooral die in Rome, zijn stenen doodskisten van vroegchristelijke families en belangrijke personen, vaak versierd met religieuze en bijbelse scènes. De afgebeelde sarcofaag is afkomstig uit de Catacomben van Domitilla en dateert van omstreeks 350. Voor het eerst zien we ook een typisch christelijk symbool, namelijk een *christogram* of *de chi-rho*. De letters chi en rho binnen de krans staan hier symbool voor de *wederopstanding* of *anastasis* (een halfzus van keizer Constantijn heette Anastasia, wat een christelijke naam is).

Onder het symbool zijn twee slapende soldaten uitgebeeld. Rechts wordt Christus voor Pilatus gebracht, die zijn handen in onschuld wast. Links is Simon van Cyrene met het kruis te zien en Christus bij wie de doornenkroon wordt opgezet.

Hoewel de meeste graven in de catacomben *loculi* (*grafnissen in de muur*) waren, werden rijkere personen in deze kostbare sarcofagen geplaatst, soms in aparte kamers (*cubicula*).

Sarcofagen in de catacomben van de heilige Domitilla uit de vierde eeuw

De oud-christelijke basilica

Een keerpunt

Constantijn de Grote (ca. 285-337) was de eerste Romeinse *christenkeizer*. In 312 leverde hij een beslissende strijd bij Rome tegen een rebellerende medekeizer, Maxentius. Volgens een populaire legende won hij de Slag bij de Milvische Brug nadat hij in een visioen het kruisteken aan de hemel zou hebben gezien: *'In Hoc Signo Vinces'* d.i. *'In dit teken zult u overwinnen'*.

Als hij het kruisteken van de christenen op de schilden van zijn soldaten zou aanbrengen, zou hij de slag winnen. Maxentius werd op 28 oktober 312 bij de Milvische brug verslagen (afb. links), waarop Constantijn de volgende dag als overwinnaar Rome binnentrok.

Als dank vaardigde hij in 313 het *Edict van Milaan* uit, dat de christenen in het Romeinse Rijk vrijheid van godsdienst gaf. Voortaan had het christendom dezelfde rechten als andere erkende godsdiensten. De christenvervolgingen kwamen hiermee ten einde.

Constantijn beschouwde de nieuwe religie als een belangrijke bindingsfactor voor de politieke eenheid binnen zijn Rijk. Daarom besloot de keizer een concilie te organiseren om het hoofd te bieden aan het *arianisme*, een stroming die bestreed dat Christus dezelfde goddelijke natuur heeft als de Schepper van Hemel en Aarde. In 325 kwamen 318 bisschoppen in opdracht van Constantijn in Nicea bijeen om tot een unaniem oordeel over de leer van Arius te komen (afb. rechts).

Dat leidde tot de veroordeling van het arianisme en tot de *Geloofsbelijdenis van Nicea*.

Hoewel Constantijn zich tot het christendom bekeerd had, zou hij zich pas op zijn sterfbed hebben laten dopen, nog wel door een *ariaanse bisschop*. Constantijn overleed op 22 mei 337 in Nicodemia.

Zijn inzet voor de christelijke kerk wordt in de kerkgeschiedenis als een keerpunt beschouwd. Hij liet vaak, boven het graf van een martelaar, een *basilica* bouwen; dat was de gebruikelijke naam voor wat later een *'kerk'* werd genoemd.

De oorsprong van de Romeinse basilica

Een Romeinse basilica was een grote rechthoekige hal; doorgaans een drieschepig gebouw, waarbij het *middenschip*, dat door zuilen van de *zijschepen* was gescheiden, hoger was. Boven de zuilen waren grote vensters (*de lichtbeuk*) aangebracht, waardoor daglicht kon binnenvallen. De basilica had meestal aan een van de korte zijden een halfronde uitbouw, *de absis*. De ingang lag doorgaans aan de andere korte kant en had vaak een voorhal (*nartex*). Grote basilica's waren vijschepig: ze hadden aan weerszijden van het middenschip twee zijbeuken.

De oorspronkelijke basilica had in de eerste plaats een commerciële functie: het was een markthal, bankgebouw en beursgebouw. Daarnaast werd de basilica gebruikt voor de rechtspraak. Het tribunaal zetelde daarbij in de absis.

De christelijke basilica

Driehonderd jaar had de kerk bestaan zonder kerkgebouw. Zoals we zagen, kwamen ze samen in huiskerken óf in een compleet woonhuis, omgebouwd tot vergaderzaal, een doopruijme en een leslokaal voor onderwijs in de christelijke leer.

Met de komst van keizer Constantijn breidde het aantal gelovigen snel uit en ontstond er behoefte aan grotere gebouwen. De beste bouwmeesters en kunstenaars werden aan het werk gezet om op voor christenen belangrijke plaatsen de fraaiste basilica's (*kerken*) te bouwen.

In Jeruzalem werd als basilica de *Heilig-Grafkerk* en in Bethlehem de *Geboortekerk* gebouwd. In Rome liet Constantijn boven het *graf van Petrus* op de Vaticaanse heuvel een basilica bouwen, evenals boven het *graf van Paulus*. Beide graven lagen buiten de stadspoort en kregen de basilica's de naam *Sint-Petrus-buiten-de-muren* (afb. boven) en *Sint-Paulus-buiten-de muren* (*fuori le mura*). Rome bezat niet alleen de meeste, maar ook de beroemdste basilica's van de oud-christelijke wereld. Zij staan zowel op *de kerkhoven* buiten de oude muren als later binnen de muren van de stad.

De Sint-Pietersbasilica, gebouwd boven het *graf van Petrus*, werd op last van paus Julius II afgebroken om plaats te maken voor de tegenwoordige koepelkerk (*de Basilica de San Pietro*), begonnen in 1505 door Bramante. Michelangelo gaf de koepel haar definitieve vorm; de kerk werd voltooid door Maderna en Bernini en ingewijd op 18 november 1626.

Van oud-christelijke basilica naar middeleeuwse kerk

Ontstaan van het Frankische rijk

Rondtrekkende stammen braken gemakkelijk door de grensverdediging van het Romeinse rijk en trokken plunderend rond. Ook Rome werd herhaaldelijk het slachtoffer. Op steeds meer plaatsen in het rijk kregen Germaanse aanvoerders het voor het zeggen. Het duurde tot 476 voordat de laatste keizer van het westelijk deel van het Romeinse rijk werd afgezet.

Doop van koning Clovis in Reims door bisschop Remigius, circa 506

Een belangrijke koning uit die tijd was *Chlodovech* (=Lodewijk), aan wie vele Franse koningen hun naam ontleenden en die beter bekend is als Clovis (466-511).

Deze Clovis roeide eerst alle andere Frankische koningen uit, veroverde de helft van het huidige Frankrijk en bekeerde zich tot het Christendom. Met de steun van de kerk veroverde hij de andere helft van Frankrijk.

In de kerstnacht van het jaar 800 kroonde paus Leo III de Frankische koning *Karel de Grote* (circa 747-814) tot keizer. Daarmee werd Karel de beschermer van de pauselijke macht. Hij en latere keizers zagen zichzelf als plaatsvervanger van God op aarde en was het hun plicht de armen te verzorgen en de kerk te beschermen.

In onze gebieden vestigden zich de Franken in de streken Vlaanderen, Brabant en Friesland. Karel de Grote liet veel kunstwerken maken. De kunstenaars lieten zich inspireren door de Romeinse, oud-christelijke kunst, die zij vooral in Italië aantroffen. Voor de kerken werd het schema van de *oud-christelijke basilica* overgenomen.

Kroning van Karel tot keizer in de (oude) Sint-Pietersbasilica in Rome. Uit: 'Les Grandes Chroniques de France' door Jean Fouquet, ca. 1455-1460

Van romaanse tot gotische kerkbouw 1000-1500

Door de zoon van Karel de Grote, Lodewijk de Vrome (778-840), werd het rijk onder zijn kinderen verdeeld in drie kleinere rijken. Het oostelijke deel werd later het *Heilige Roomse Rijk*; het westelijke, puur Romaanse deel het *koninkrijk Frankrijk*. Daar tussenin lag het gebied - van de *Nederlanden tot in Italië* - dat deels romaans en deels germaans was.

In de kloosters werden de kennis en cultuur bewaard. Vanuit de kloosters ontwikkelde zich vanaf ongeveer het jaar 1000 een stijl die aan de oud-christelijke tijd doet denken. Vanuit de kloosters werden ontwikkelingen in gang gezet op het gebied van bouwkunst, wetenschap, landbouw, muziek, schilderkunst en beeldhouwkunst.

In de negentiende eeuw werd voor de bouwkunst uit de elfde en twaalfde eeuw voor het eerst de term *romaans* gebruikt, omdat men dacht dat deze architectuur zich ontwikkeld had uit de *Romeinse bouwwijze*. De vorm van de romaanse kerken is dan ook meestal die van de *oud-christelijke basilica*, uitgebreid met een *dwarsschip (transept)* waardoor de kerk de vorm van een kruis kreeg.

Men streefde naar overwelfing met tongewelven en kruis- en graatgewelven, al naar gelang de traditie

van de streek (hoewel eenvoudige kerken vaak niet zijn overwelfd, maar een houten plafond hebben). De muren zijn meestal heel dik, want ze moeten de zware gewelven kunnen dragen en tevens de zijdelingse druk kunnen opvangen; de ramen zijn klein zodat de muur niet teveel zou worden verzwakt. Om de muren te verlevendigen werd daarin reliëf aangebracht in de vorm van lisenen en rondboogfriezen.

Boven: het exterieur, zonder transept, van de Sint-Remacluskerk (België) uit de elfde/twaalfde eeuw
Linksonder: het interieur van de Sint-Remacluskerk in de stijl van een oud-christelijke basilica
Rechtsonder: lisenen en rondboogfriezen van de Sint-Donatuskerk in Leermens (Groningen), circa 1050

Romano-gotische kerkbouw 1200-1300

Romano-gotiek is een *overgangsstijl* van romaans naar gotiek uit de dertiende eeuw. Kenmerkend is het romaanse gesloten karakter in combinatie met het gebruik van de *gotische spitsboog*. Het is nog geen omhoog strevende stijl als bij de Franse gotiek. Ook de toepassing van romaanse ornamenten als boogfriezen en *gotische kruisribgewelven* is typerend. Deze stijl komt voor in de provincie Groningen in de kerken van Loppersum (*links*) en 't Zand (*rechts*).

Begraven in en rond de kerk

In die tijd was begraven in de kerk een veelvoorkomende en begeerde praktijk, vooral voor de rijke en voornamen, omdat men zo dicht bij God wilde zijn en profiteerde van gebeden voor het zielenheil, waarbij de meest gewilde plaatsen vlak bij het altaar waren. Eenvoudige personen werden begraven op het zogenaamde kerkhof (*Over begraven in en bij de kerk later meer*).

Zerkenvloer in het koor van de kerk van 't Zand

Kerkhof van de kerk in Garmerwolde

De gotische kerkbouw 1150-1500

Vanuit Frankrijk ontstond de gotische kerkbouw met regionale kenmerken. In de Nederlanden was dat onder meer de Brabantse Gotiek.

Kenmerken van de *Brabant-gotische kerkbouw* zijn de nadruk op hoogte en licht, bereikt door *spitsbogen*, *kruisribgewelven* en *luchtbogen*, die de constructie ondersteunen en muren doorbreken voor gebrandschilderde glas-in-loodramen. De zuilen hebben een *koolbladkapiteel*. Op de vloer liggen meestal *grafzerken* als afdekking van *grafkeldertjes*.

Rechts: interieur van de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk Dordrecht

Begraven op het kerkhof van de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk van Dordrecht

Het ontstaan van Thuredrech (Dordrecht)

Rond het jaar 1000 heerste het West-Friese gravenhuis over een gebied dat zich uitstrekte van de kuststrook van Texel tot en met Schouwen-Duivenland. De graven lieten in deze regio de natte gebieden ontginnen tot landbouwgrond. Een kleine honderd jaar later veranderde de naam in *'het graafschap van Holland'*. Eén van de plaatsen daarin is Thuredrech (Dordrecht). Archeologisch onderzoek op de Voorstraat toont aan dat er zeker rond 1020 bewoning was op opgehoogde oeverwallen van de rivier de Thuredrith, nu de Voorstraatshaven. Dordrecht is dan nog een dorp, met vrijstaande houten huizen op woonheuvels; hoog en droog in tijden van overstromingen. Naast landbouw en visserij hielden de inwoners zich bezig met handel over het water en overslag van goederen.

Dordrecht is waarschijnlijk vóór 1200 reeds een stad, want in een oorkonde uit dat jaar worden al burgers en plaatselijke bestuurders (*schepenen*) genoemd. Ook bestond er een broederschap van burgers en een *hanza* waarin verschillende beroepsgroepen samenwerkten, onder meer met verkoop van laken, wijn, hout en molenstenen.

Ontstaan van de Onze-Lieve-Vrouwekerk

De kerk is waarschijnlijk in de elfde eeuw als kapel gebouwd op de destijds hoog gelegen noordoever van de rivier de Thuredrith. De huidige Grotekerksbuurt/Groenmarkt/Wijnstraat is van oorsprong de noordelijke rivierdijk en deze werd in 1203 *nova dicho*, nieuwe dijk, genoemd.

De baksteenbouw van de huidige Onze-Lieve-Vrouwekerk is gestart in de dertiende eeuw (*links stadszegel met kerk, 1255*). De bouw van de kerk duurde tot circa 1470, waarin de kerk in hoofdlijnen zijn huidige vorm heeft gekregen. De noordelijke zijde van de kerk bestaat uit een ingang in het noordertransept, met ten westen daarvan vijf kapellen en ten oosten het

Onze-Lieve-Vrouwekoor. Gedurende de Late Middeleeuwen is er in de noordoostelijke muur van dit koor een kapel aangebouwd als *sacristie* van de Mariabroederschap. De locatie van deze kapel, die in de zeventiende eeuw is afgebroken, is nog herkenbaar aan het ingekorte raam in het Onze-Lieve-Vrouwekoor en de fundering in de bestrating.

Het Grotekerkhof

Het Grotekerkhof aan de noordkant is gedurende de middeleeuwen en tot 1704 in gebruik geweest als begraafplaats. Door ruimtegebrek zijn er continu graven geruimd en nieuwe grafkisten bijgezet. Daarnaast is het terrein regelmatig opgehoogd, onder andere in de zeventiende eeuw met kolengruis. In 1704 is het Grotekerkhof geëgaliseerd en als begraafplaats opgeheven (*rechts: het Grotekerkhof, J. Hoolaart 1775*).

Begraven te worden op het kerkhof rond de Grotekerk was het goedkoopst. De overledene moest er dan wel rekening

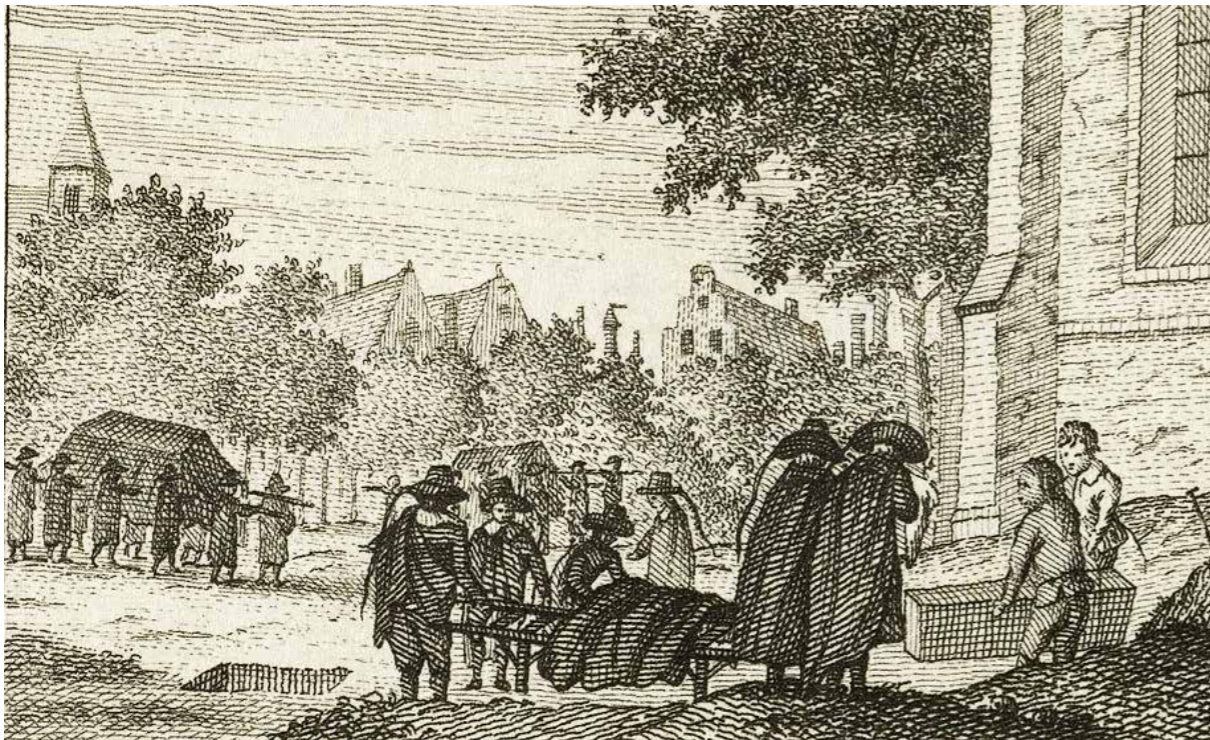

mee houden dat zijn geraamte vrij snel in het knekelhuisje belandde. Over begrafenissen werd de klok geluid, waarvoor tarieven golden, die op het aantal keren luiden waren afgestemd.

Het begraven in en rond de kerk te midden van kerkvolk en bevolking was weinig hygiënisch. Nu was men in die tijd wel wat gewend, maar een grafmaker, die op het kerkhof doodsbeenderen liet slingeren, de lijken onzorgvuldig met aarde toedekte en de kindergraven verwaarloosde, maakte het toch wel erg bont en moest daarvoor bij de burgemeester-kerkmeester op het matje komen.

Vooraf tijdens uitbraken van pest werd er dagelijks begraven, niet alleen in de kerk, maar vooral ook op het Grotekerkhof. In een acte van 20 augustus 1450 staat geschreven:

'Om dat ghemeen volc nyet weerslachtich te maken van den doden, die daghelicx ter begraefnisse gebrocht worden, ende om te scuwen die pestilency, so is bij den gueden luden van den gherecht ende van den achten bij consent van den capittell geordineert dat men alle doden, die dagelicx ter kerken gebrocht worden ende gegraven sullen worden, die sal men terstondt in 't graff setten ende halff aerden ende na der missen toe vollen aerden. Ende men sall nyet meer dan eens luden voer den noen als alle missen gedaen sijn'.

Over de uiterlijke verschijning van het Grotekerkhof is weinig bekend. In de stadsrekening van 1284/85 staat het volgende wat betreft de wijding van een (deel van het) kerkhof en de kerk:

'den byschope die wihede die grote kerke ende kerkhof' en 'Haren Gerarde den pape doe hi voer omme den byschope die wihede onser vrouwenkorekerke kerkhof.'

Dit is de oudste melding van het Grotekerkhof.

In het klepboek van 1460 werd bepaald dat niemand met paarden, sledes of karren over enig rooster van het Grotekerkhof mag rijden. Dit i.v.m. werkzaamheden en herbouw van de kerk na de brand van 1457.

Na 1572, toen de kerk werd ingericht voor de protestantse eredienst, werd er nog altijd begraven in de kerk en op het kerkhof, zij het niet meer in gewijde grond. In 1602-1603 werd het Grotekerkhof omringd met een muur van baksteen en klinkers. Hiervan bestaan geen voorbeelden, maar er is wel een rekening voor de aankoop van de stenen bekend.

Wel stond er in 1603 nog steeds een groot stenen kruis op het kerkhof waarvoor (waarschijnlijk rooms-katholieke) Dordtenaren knielden. In de kerkenraadsvergadering van 29 mei 1603 werd hierover vergaderd:

'Dewijl men verstaet dat op het Grote Kerckhof een steenen cruys staet ende dat somwylen superstitieuse (bijgelovige) menschen daer voor nedervalle en, doende hare gebeden, is besloten dat (de predikant) Demetrius Mijn H. Borgermeester sal aenspreken ende versoeken dat 't selve cruys geweert moge worden'.

5 juni 1603 deelde ds. Becius het volgende mee:

'D (dominee) Becius heeft relateert dat de Heer Burgemeester belooft heeft dat het cruys op het kerckhof sal geweert worden'.

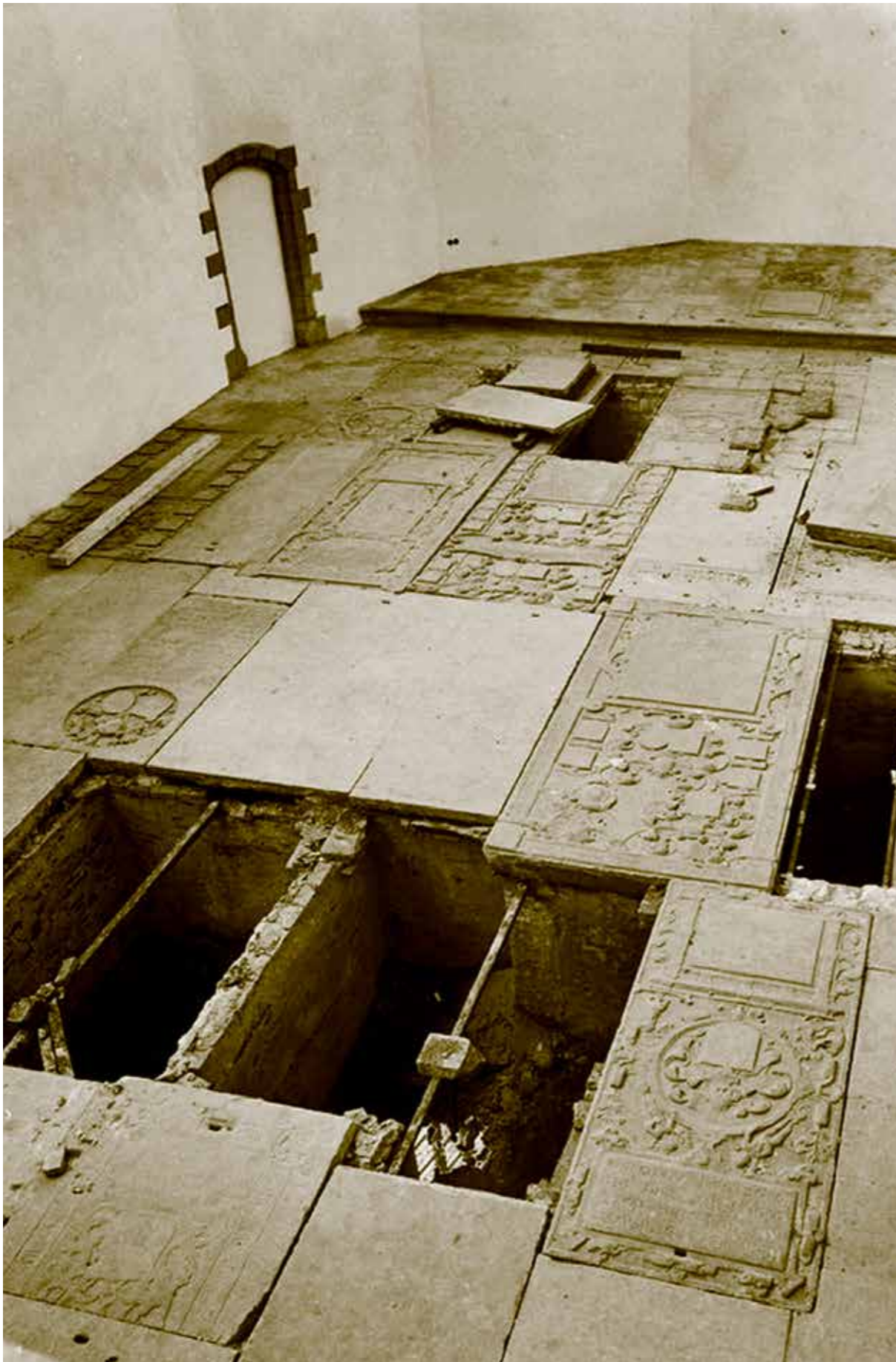

In 1690 werd het pad naar de ingang van het noordertransept bestraat en is het Grotekerkhof in 1704 geëgaliseerd en als begraafplaats opgeheven.

Na 1704 zijn er bomen geplant en paden aangelegd, omringende wegen en paden verbreed, erfscheidingen gebouwd, verlichting aangelegd, enz. Ook de oorspronkelijke grootte van het kerkhof is door allerlei ingrepen verkleind. Dit heeft geleid tot verstoringen van de bovengrond.

In de eerste 50 tot 80 cm beneden het maaiveld zijn alleen *verstoorde graven* en /of verplaatste skeletten uit de jongste fase van het Grotekerkhof (zeventiende-eeuw) aanwezig. *Onder die diepte zijn volgens archeoloog Marc Dorst alle graven en eventuele grafkisten, waar duizenden Dordtenaren begraven liggen, nog intact aanwezig.*

'Helaas is de naam *Grotekerkhof* gewijzigd in *Grotekerktuin*. Dit doet tekort aan de historische eenheid - kerk en kerkhof - die er al sinds de elfde eeuw en tot op de dag van vandaag is'.

Geopende grafkelders in het Onze-Lieve-Vrouwekoor (Mariakoor)

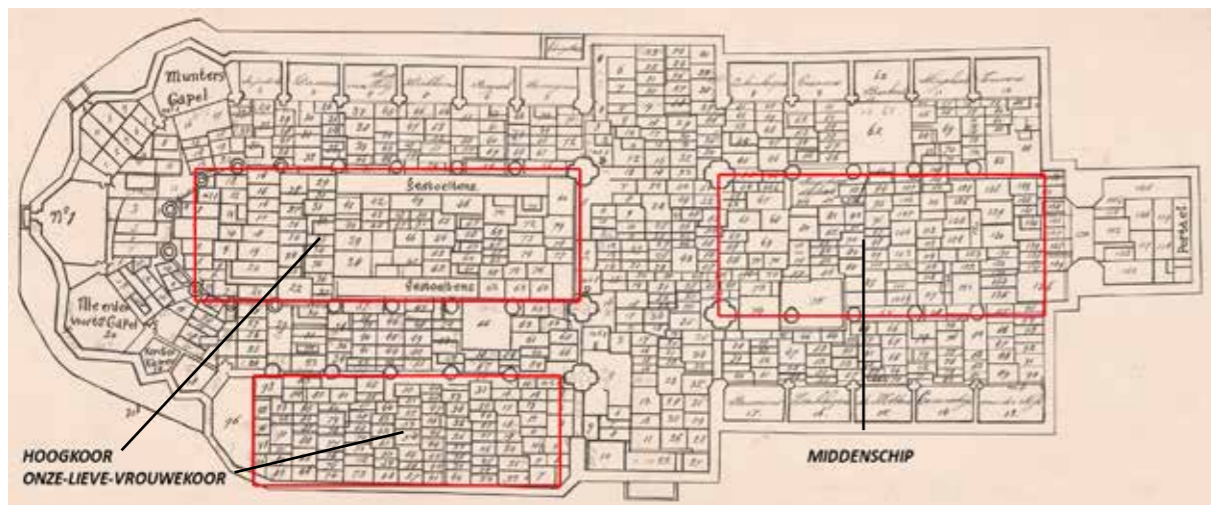
*Voor armen, rijken, dwazen, wijzen,
 Voor slechten, ed'len, klein en groot,
 Voor zuigelingen en voor grijzen
 Delf ik een' rustplaats na hun dood.*

*Hier heerscht geen onderscheid van standen;
 Hier geldt geen goud, of magt, of eer,
 Of koningskroon, of slavenbanden:
 Hier rust de dienstknecht naast zijn' heer.*

*O gij, die dan op goed of gaven
 U zelv' verheft met ij'd'len lust!
 Bedenkt slechts, dat de ziel des braven
 Na 't sterven ook het zachtste rust. —*

Begraeffnisse in de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk van Dordrecht

Nog steeds is de vloer van de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk bedekt door een groot aantal grafzerken, sommige uitgesleten, verhakt of verlegd. De verdeling van de ruimte in wijken is echter nog steeds te zien op de zerken met de letter A tot G in de zijschepen. Het Hoogkoor met de letter C, het Middenschip met de letter D en het Onze-Lieve-Vrouwekoor met de K.

Plattegrond van de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk met genummerde zerken; achttiende eeuw

De 'graftmaker' in de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk

In dit artikel zullen niet de in de grafkelders begraven personen vermeld worden, maar alleen gegevens over de gemetselde grafkelders zelf en een deel van de grafzerken.

Het gebruik om doden te begraven in de kerk is al in de vroege middeleeuwen ontstaan. De doden werden bij voorkeur dicht bij het altaar of het koor begraven. Bovendien kregen de kerken zo hardstenen vloeren.

Was het begraven in de kerk van oorsprong een privilege voor de geestelijkheid en hooggeplaatsten, vanaf de veertiende eeuw werd het een algemeen gebruik in de Nederlanden.

Bij de verheffing van de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk tot kapittelkerk en de bouw van een nieuw koor in 1371 werd bij de verkoop van een graf in 1385 als ligging 'het nieuwe koor' opgegeven: '...dat hi Dirc van Genp hadde vercoft 't graf in den nyewen choer'.

Voor de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk was het begraven in en rond de kerk sinds de middeleeuwen een grote bron van inkomsten. De inkomsten van het begraven waren niet alleen voor de kerk, maar ook voor de koster van belang. Deze kreeg in 1704, toen er niet meer begraven werd in het kerkhof, een schadevergoeding.

Kerkmeesters waren belast met het toezicht op het begraven en het nalezen van de stadskeuren daarop, reeds in 1401 in *het nieuwe keurboek* opgenomen. Zij verkochten de graven, gaven de grafbrieven, waarin gewoonlijk bedongen werd, dat de graven alle 15 jaren moesten geopend worden tegen betaling. Bij in gebreke blijven daarvan verviel de grafruimte weer aan de kerk.

Zowel kerk als geestelijkheid hadden talrijke voordelen uit het begraven; de kerkmeesters door het in gebruik geven van dekkleden (*pellens*), sindael (*fijn linnen kleet met gouddraad bestikt*) der vrouwen vane (*Mariavaandel*) en de geestelijkheid door het doen van *vigeliën*, *zielmissen* enz., waartoe zij de contracten aangingen met de belanghebbende personen. Het openen en sluiten van graven was het werk van de *graftmaker*, bijgestaan door een of meer *metselaars*. Een instructie uit het Actenboek van 1410 voor de *graftmaker* deelt het volgende mee:

'Int jaer ende opten dach lest vorsz. ('t jaer 1410 op Sinte Laurensavont) was bevolen bi den scepenen een cedula (schriftelijke kennisgeving) hierin te teikenen, die aldus inhield: In deser manieren soe sal die graftmaker den dienst aennemen ende soe wie men den dienst gunt, die sal den dienst behouden, alsoe lange, als hi wel doet ende den kerckmeesters, die bi tide wesen sullen, orbaer duncken sal, bij guetdenken der gueder luden der stede.

Graftmaker, detail schilderij door Hendrick Cornelisz van Vliet, 1665

In den eersten soe sal hij verwaeren alle getouwe, ijserenwerc ende anders, dat der kerke toebehoert, soe dat hij 't verantwoord mach ende buten der kerke coste. Voert soe sal hi alle ijserenwerc tot alre tijt, alst die kerc te doen hebben sal, halen, doen kerven ende den kerfstoc bewaren ende den kerckmrs dairaf goede bewisinge doen tot horen vermane. Voert soe sal hij die ghoten ende die foeyen schoenhouden ende bewaren, dat die kerke gheen verderfnesse daer bi en lijdt.

Voert soe sal hi tot alle feestdagen beyeren, als daertoe behoert ende buten der kerke coste. Voert soe sal hi alle stellinge, die die kerke noot heeft, maken ende den metseners of tijmmerluden dienen met sijns selfs live, waers die kerke te doen heeft, ende buten der kerke coste, ende hier sal hi sine eedt toe doen.

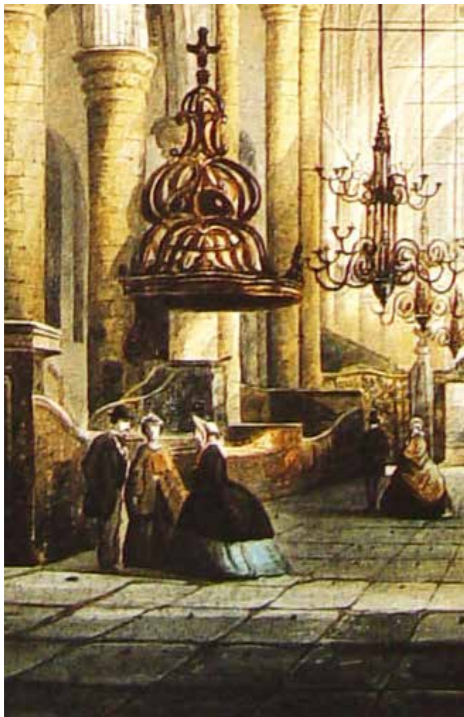
Voert soe wie den dienst ghegheven sal worden, die sal hebben van enen groten grave binnen der kerke ende buten opte doen ses groot, van den kinderen grave beneden vijf jaren drie groot; it. van den meesten zarck op ende toe te doen vierentwintich groot; it. van den middelsten sarck twaelf groot, ende van enen cleynen zarck acht groot; it. soe en sal die graftmaker gheen spise noch dranc hebben van enigen grave op of toe te doen op sijn ambocht'. Actenboek, dl. I fol. 85r.

Het openen en verplaatsen van grafzerken

Vanwege de vele dagelijkse begrafenissen is er regelmatig aan de vloer gewerkt door grafdelvers, steenhouwers en metselaars, waarbij zerken moesten worden gelicht, soms vernieuwd en weer teruggeplaatst. Dit is ook te zien op de vele schilderijen van kerkinterieurs door een schilder als Emanuel de Witte (*details onder*).

In 1650 werd de voet van het hoogaltaar in het Hoogkoor verwijderd en kwam er de ruimte vrij om daar grafkelders te plaatsen.

In 1756 werden er in het middenschip een nieuwe kansel en dooptuin met zittingen geplaatst waarvoor op kosten van het legaat van de schenker Hendricus van der Vught een aantal graven moest worden geruimd en verplaatst en de vloer worden hersteld. Hieronder vielen onder meer *de graven van het smedengilde*. De werkzaamheden werden uitgevoerd door de hulpkoster Jan van Koyck:

'Kwitantie voor f 22:- volgens accort over het ruyme en uytgraven mitsgaders verplaatse van lijken en vol maken van al de graven onder het nieuwe Hekkie; alsook daar onder begrepen al de graven die gedisponeert zijn voor de eygenaars, die haar graven hebben overgegeven tot het vermaken van den Nieuwen Predikstoel. Actum den 24 Nov. 1756'.

Tussen 1903 en 1939 vond een uitgebreide restauratie plaats van het exterieur en het interieur van de kerk onder leiding van de architecten Jos. Cuypers en H.W. Veth, later B. van Bilderbeek.

In 1936 was de restauratie zo goed als klaar en werd er alsnog besloten het oude meubilair niet te restaureren, maar nieuwe banken te maken. De banken zouden op een houten vloer geplaatst moeten worden, die zou rusten op een betonnen vloer.

In 1938 werd daarom in het schip een betonnen vloer gestort, waarvoor de daar aanwezige zerken moesten wijken. Deze werden naar de zijbeuken en de kapellen langs de zuiderzijbeuk van het schip verplaatst.

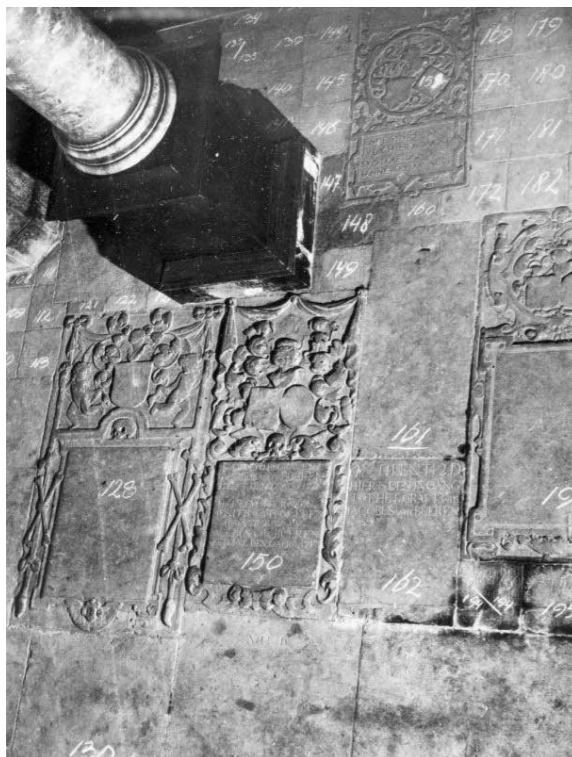
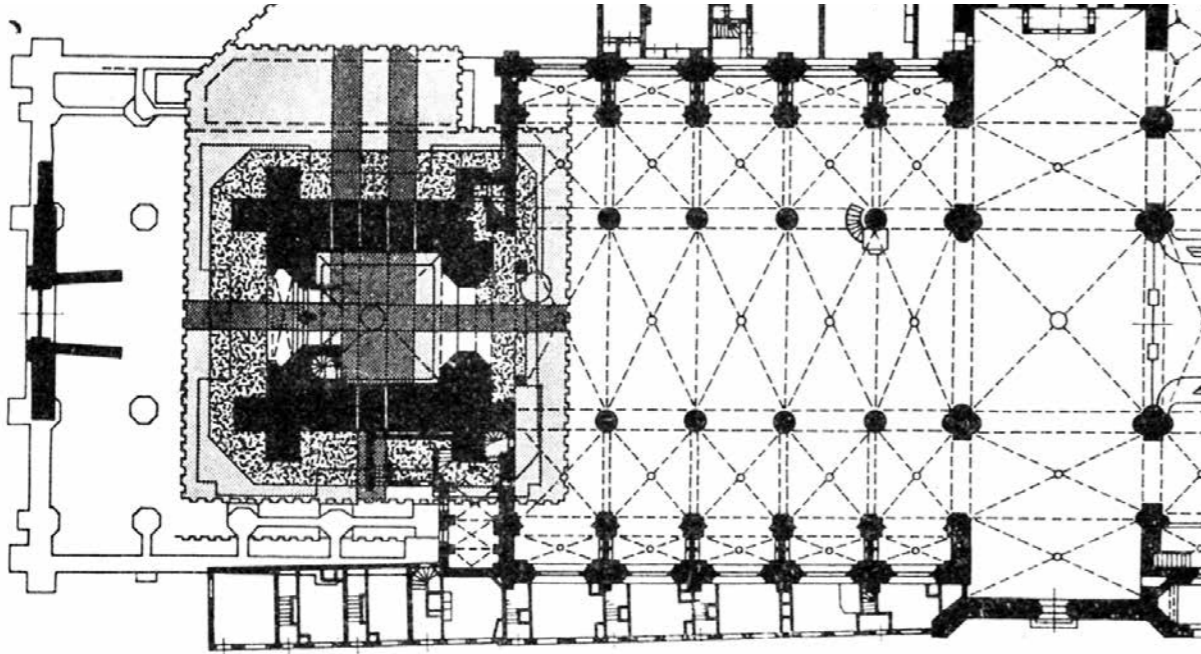

De aanleg van de betonnen vloer. Op een houten ondergrond zouden de banken worden geplaatst

Verwijdering grafkelders en zerken i.v.m. restauratie toren

Tussen 1952 en 1972 werd de 2,25 meter uit het loodstaande toren met een hoogte van 72 meter, inclusief de 7,50 meter onder het maaiveld, en een gewicht van circa 12 miljoen kilo, gerestaureerd.

Met de restauratie moest rekening worden gehouden met de eenheid van de toren met het middenschip en de zijbeuken. Voor het aanbrengen van een geheel nieuwe, gewapend-betonnen fundering moesten rond de toren stalen damwanden worden geplaatst, onder meer met het doel de grondwaterstand buiten het te vergroten dragende oppervlak in stand te houden. Daarvoor was het nodig dat de damwand ook deels in de kerk moest worden geplaatst en de grafkelders werden verwijderd. De zerken werden tijdelijk genummerd en verplaatst om ze later weer goed terug te kunnen plaatsen. (afb. onder en volgende pagina).

Bij het openen van de grafkelders onder het orgel bevonden zich gemetselde grafkelders met rondbooggewelf en botten.

Naast het basement van de orgelpilaar kwam een vroegmiddeleeuwse waterput tevoorschijn. Het is niet duidelijk waarvoor deze heeft gediend.

Onder: de herstelde vloer met grafzerken onder het orgel.

Restauratie van de vloer en de grafkelders in de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk van 1984-1987

Door de eeuwen heen is er regelmatig aan de grafkelders gewerkt. In het begin van de zeventiende eeuw werden de vloeren van de kerk verhoogd en bergen zand en honderden plavuizen aangevoerd; voor het Onze-Lieve-Vrouwekoor alleen al 15 slikschepen zand, voor de kooromgang rondom het Hoogkoor met de Jeruzalemskapel 13 schepen en 122 schuiten zand. Hoewel de grafkelders in de oost-westrichting liggen, is de aanleg niet planmatig. Telkens wanneer er een graf werd aangelegd zijn nieuwe muurtjes opgetrokken en werd de afmeting aangepast aan de grootte van de nieuwe grafzerk.

Opten vi en Novemb. anno xvi c vyer hebben mijn heeren kerckmrs aenbesteed Wouter Aertss., metselaer, den trant rontsomme 't hoochcoor te vervloeren off verleggen mettet Jerusalems Cappel om xxn ponden vlaems eens, mits hem leverende sant buyten sijns coste...

Het egaliseren van de vloer tijdens de restauratie van 1984-1987

Tijdens de restauratie van de kerk van 1984-1987 was het weer nodig de ongelijke vloer met de vele grafzerken te egaliseren. Met het lichten van de zerken bleek het aantal grafkelders groter te zijn dan was vermoed. Er werden honderden grafkelders gevonden, waarvan er circa 300 werden opgemeten. Zo telt het Grote of Onze-Lieve-Vrouwekoor (*Mariakoor*) al 67 grafkelders. Veel grafkelders waren voorzien van een plavuzenvloer met ongeglazuurde rode of met geel-groen geglazuurde plavuzen. Vele grafkelders waren tot bovenaan gevuld met zand en tijdens de restauratie niet verder onderzocht.

In bijna alle grafkelders werden knekels aangetroffen. In enkele kelders bevond zich een rek om een kist op te zetten (*afb. linksonder*). Resten van deksels werden bijeengehouden door kopspijkertjes met de naam en soms de sterfdatum van de overledene (*afb. volgende pagina*).

De ongelijke ligging van een groot aantal zerken werd veroorzaakt doordat veel zerken niet aan alle zijden van de keldermuren werden ondersteund. Zo waren zelfs krantenproppen gebruikt van het Dordrechts Nieuwsblad van oktober 1938 om een zerk op gelijke hoogte te brengen met een daarnaast gelegen zerk. Ook de een- en halfsteens bakstenen keldermuurtjes van veel grafkelders, inwendig bepleisterd, bleken in zeer slechte staat te zijn. Alle keldermuurtjes werden hersteld ter ondersteuning van de grafzerken (*rechtsonder*).

Restant van een kistdeksel met naam in kopspijkertjes

Grafkelder Mariakoor met knekelruimte

Grafkelder Hoogkoor met plavuizenvloer

Grafkelder Mariakoor met trap

Grote grafkelder in zuiderzischip met restant van een kistdeksel van H.F. RECOURT

De geëgaliseerde zerkenvloer in het Onze-Lieve-Vrouwekoor (Mariakoor)

Begrafenis van burgemeester Teresteyn, 1634

Een burgemeester die tijdens zijn ambtsperiode stierf werd met veel ceremonie op stads-kosten begraven. Matthijs Balen geeft hiervan in zijn 'Beschrijving van Dordrecht' (1677) een indruk.

'In 't Jaar 1643. Na dat den Heere Kornelis Teresteyn, opten 14. van Lentemaand, voor de derde maal Burgermeester was Gekozen, en den Eed hadde Afgeleyd; toch, de Bediening van 'et Burgermeesterschap, vermits opkomende Ziekte, noyt en Bekleede, Overleed den 22. en wierd den 29. daar aan volgende, uyt 'et Huys Oostenrijk, (nu eygen Dom, Jacobus Lydius) met een groot, en heerlijk Gevolg, ter Aarden gebracht.

Huis Oosterijk aan de Voorstraat

Vervolgens somt Balen alle aanwezige vertegenwoordigers van de stad op. De stoet, die vertrok vanaf het woonhuis *Oostenrijk* aan de Voorstraat (nu Pictura), werd geopend door de dekens en de gildebroeders van de 32 gilden.

De gildeknechten droegen de wapens en blaoenen van de gilden. Sommige gilden hadden vaandels met daarop geschilderd de blaoenen.

Hierna volgden de weeskinderen, in rood gekleed. Teresteyn was 'bezorger en buitenvader' geweest van de weeskinderen.

Twee kamerbewaarders, in de rouw, droegen stokken, met zilver beslagen. Een dienaar van de overledene droeg het familiewapen met de vier kwartierstaten.

Daarachter volgde de baar met het lichaam van Teresteyn, gedragen door de burgemeesters,

de schout en de stadsboden. Op de borst droegen zij het stadswapen, gehecht aan zwarte strikken.

Achter de baar liepen drie hellebaardiers, die de burgemeester gewoonlijk volgden, in de rouw, de hellebaarden met rouwdoek overtrokken. Deze werden gevolgd door de Oudraad en de Goede Luyden van Achten, de Schutmeesters, de dekens van de schutterij en de kriegsraad, allen in de rouw.

Tenslotte volgden de familieleden, de predikanten, de ouderlingen, de geneesheren en andere aanzienlijke lieden de baar. De stoet telde 2300 personen die de 'ter Lijk-Stacy' meegingen en de uitvaart volgden.

De stoet eindigde bij de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk, waar het lichaam 'in de S. Barbaren-Kapel (afb. onder) werd Ingezarkt'.

Het epitaaf in de kapel is verdwenen; alleen de grafzerk met tekst herinnert nog aan Kornelis Teresteyn

27 juni 1829 - De laatste begrafenis

Na de Reformatie in 1572 bleef het begraven in de kerk een nog steeds ruim vloeiende bron van inkomsten. In de rekeningen gaat het over: het luiden van de klok, inkomsten van erfelijke graven, inkomsten van het begraven, het openen en sluiten van gekochte graven enz., tot zeer uiteenlopende bedragen, vooral die, waarin de pest woedde in 1636 en 1637.

Voor de graven werden grafrechten betaald, maar ook kon een graf voor een bepaalde tijd worden gekocht. Zo kwamen diverse kapellen in het bezit van families, onder wie de familie Van Meerdervoort, Van Slingelandt, Van Beveren en De Witt (afb. onder).

De families die een graf hadden in een kapel, het Hoogkoor óf in het Onze-Lieve-Vrouwekoor zorgden voor fraai gebeeldhouwde zerken met inscripties. Dordrecht moet dan ook diverse steenhouwers hebben gehad die in staat waren deze grafzerken te vervaardigen.

Vanaf 1812 werden overledenen geregistreerd door de burgerlijke gemeente en in 1825 mocht er volgens de begrafeniswet niet meer begraven worden in de kerk. Toch vonden na 1825 nog enige tijd begrafenisplaatsen. Als laatste werd op 27 juni 1829 Johanna Lugten, weduwe van Casparus Scheepbouwer, begraven in graf F82 (in het noorderzipschip).

Een steenhouwer, liggend bezig met het bewerken van een grafzerk

Grafzerken als monument

De grafzerken behoren, wat wel eens wordt vergeten, tot de monumenten in het kerkgebouw. Een aantal zerken is glad en onversierd, maar een groot aantal draagt inscripties met namen, huismerken, familiewapens, doodsymbolen en zijn fraai gebeeldhouwd.

Van veel grafzerken zijn in voorgaande tijden tekeningen gemaakt, onder meer door Johannes Rutten (1809-1884), in opdracht van mr. Simon van Gijn.

Tussen 1974 en 1975 heeft een werkgroep, bestaande uit *Charlotte van Praag, Dirk Hendriks, Wim Nijman, Bas Roos en Herman A. van Duinen*, alle grafzerken geïnventariseerd.

Enkele voorbeelden, getekend door Johannes Rutten

De meeste zerken zijn gemaakt van Namense of blauwe steen. Door het grote aantal grafzerken en de algemene verkleuring van zwartgrijze en blauwzwarte steen valt het nauwelijks op dat ook zandsteen en marmer zijn toegepast. De zerken zijn verschillend van formaat, waarbij de lengten lopen tot 3,6 meter, de breedten tussen 0,7 en 2,5 meter en de dikten tussen 0,1 en 0,3 meter. De grootste zerken hebben een gewicht van drie ton.

Dordrecht was vanouds een belangrijke schakel in natuursteenhandel en stond bekend als *stenhouwersstad* met een steenhouwers- en metselaarsgilde. Zo was de Dordtenaar Hendrik Josselet lange tijd vaste leverancier van grafzerken voor de Sint-Janskerk in Gouda. Een bekende Dordtenaar en burgemeester, Johan van Neurenburgh, gehuwd met Elisabeth Trip, was naast zijn vele functies ook lid van het steenhouwersgilde.

In de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk blijkt uit de stijlkenmerken en dateringen van de grafzerken dat de meerderheid uit de achttiende eeuw, een deel uit de zeventiende eeuw en een enkele zerk uit de zestiende eeuw dateert. De jongste zerken dateren uit het begin van de negentiende eeuw.

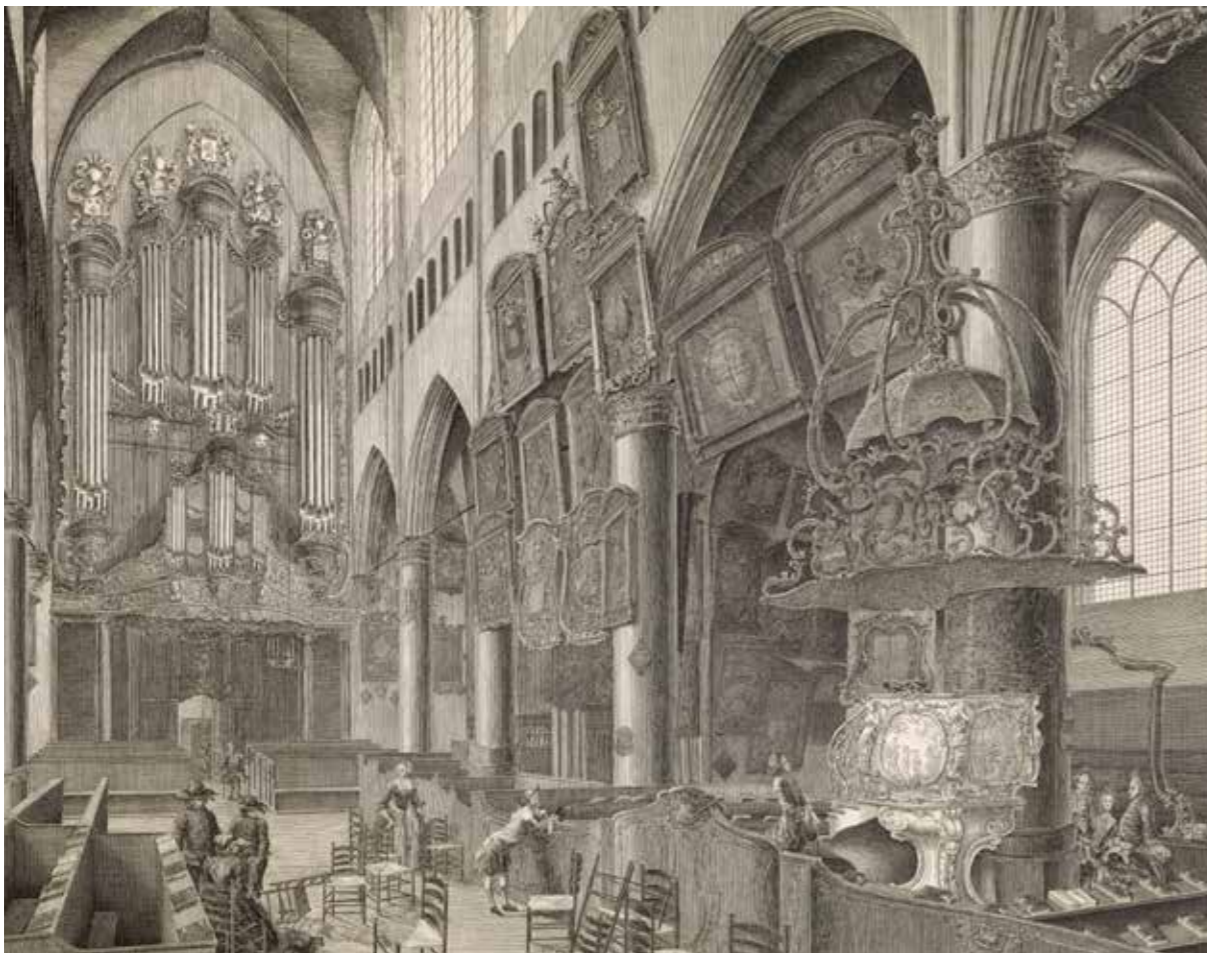
Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap

Het gedachtegoed van de Franse Revolutie van 1789, *Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap*, breidde zich uit buiten Frankrijk. Franse legers, aangevuld met patriotten, vielen de Nederlanden binnen. Na de overwinning van de Fransen werd de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden omgedoopt tot *Bataafse Republiek*.

Afkeer van de Oranjes en van de aristocratie kwam tot uiting in de verordening dat wapenschilden en familiewapens verwijderd zouden moeten worden. *Gelijkheid* moest er heersen. De Kerkmeesters van de Grote Kerk gaven begin juni 1795 gehoor aan deze verordening. Zij gaven de eigenaren van graven gedurende zes weken de tijd grafzerken met familiewapens te verwijderen en te vervangen door gladde zerken of de bestaande wapens af te houwen. Ook kregen eigenaren tijd om rouwborden met familiewapens uit de kerk te verwijderen. De voortgang van de gevraagde werkzaamheden werd nauwgezet gevolgd door de overheid.

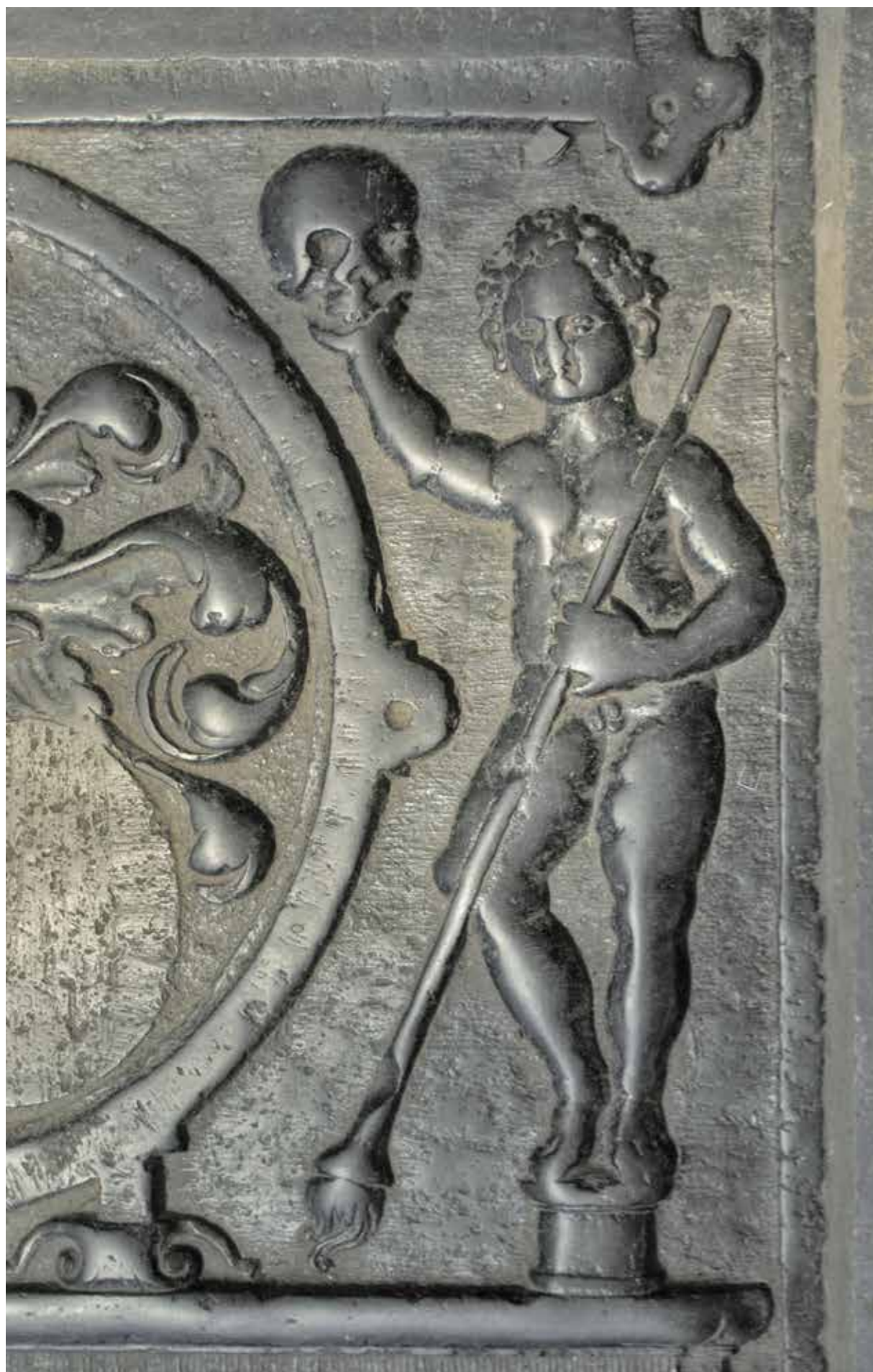
Boven: twee grafzerken met afgehakte wapens - Onder: ook de rouwborden moesten verdwijnen

Interieur van het middenschip met de rouwborden aan de noordzijde

Dordrecht, Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk door Daniël de Blicck (detail 1658)

Het vakmanschap van de steenhouwer

Diverse grafzerken door de eeuwen heen

Eerder zagen we dat de gehele vloer van de kerk zo goed als bedekt was met grafzerken. Wel werden regelmatig zerken verlegd, zoals in 1938 toen het middenschip werd voorzien van een betonnen vloer en de grafzerken werden verplaatst naar de zijkant.

Tot 1829 is er begraven in de kerk. In 1827 ging de wet op de lijkbezorging in werking en vonden begravenissen plaats op de openbare of algemene begraafplaats buiten de stad; dit vooral om hygiënische redenen.

Voor die tijd hing er dikwijls, vooral in de zomer, een onnoemelijke stank in de kerk vanwege ontbinding van lichamen in de grafkelders. Deze werden regelmatig geopend om een familielid te begraven of om lichamen te ruimen.

Zelfs werd wierook gebrand en jeneverbes gestrooid om de stank te verdrijven:

'Jan Corssen, cruydenyer, de somme van twee gul. zestyen st. ter sake van eenige geneverbesien ende wierroock t'sijnen huysse gehaelt in den jare xvi c ende vyer in de voors. Grootekerck (omme den stancx wil van de dooden off graven) verbrant ende het welcke in de voorgaende rekeninge is vergeten te betalen; dus hyer volgende de cedulle ende quitan., houdende de voors. 11 gl. xvt st'.

Daar er sinds 1829 niet meer begraven wordt in de kerk en de vloer tussen 1984 en 1987 is gerestaureerd en geëgaliseerd, is de stank verdwenen.

Het voegen van de naden tussen de grafzerken

De fraai gerestaureerde vloer in het zijschip

Onderstaand staan diverse grafzerken en graftegels afgebeeld

Bij bezichting van de zerken en tegels zijn deze als volgt in te delen: gildegraven en beroepen, familiegraven en huismerken. Daarnaast zijn er grafsymbolen op de zerken.

laars

schoen

leest

Bakkersgilde

Chirurgijnsgilde

Smedengilde

Schrijnwerkersgilde

Huistimmerliedengilde

Smedengilde

Bontwerkersgilde

Steenhouwer

Grafzerken vóór 1572

De vroegste nog aanwezige grafzerken dateren uit de middeleeuwen. Rondom loopt een rand waarbinnen meestal de naam en de sterfdatum staat van de overledene. In de hoeken staan dikwijls in een cirkel of in een vierpas de symbolen van de vier evangelisten. Vaak staat er ook een aansporing te bidden voor de overledene: *bidt voor die zyel*. Het middengedeelte wordt in beslag genomen door een familiewapen en/of door familienamen.

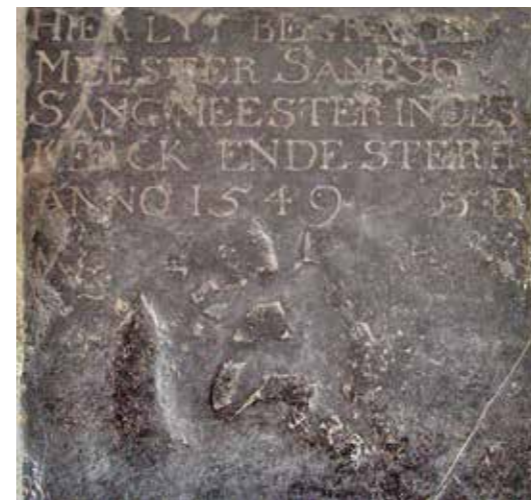
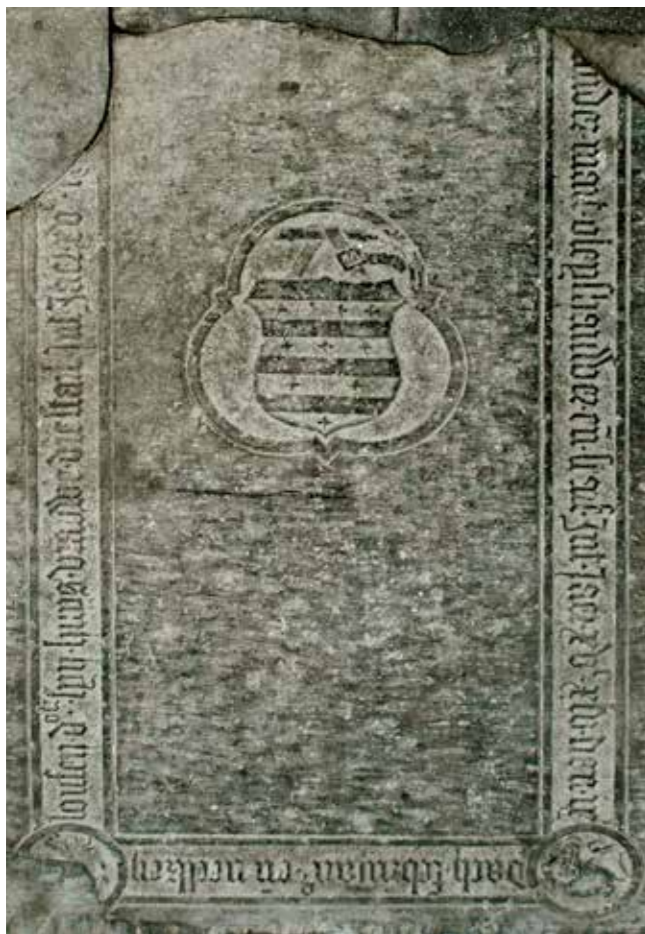
In de rand:

hier • leyt • begraven • meester • diryck • moll • heinrycx • zoen • ende sterf • den • VI^{en} • april • anno • MV^c • ende • XLIII • bidt • voor • die • zyel

Op de zerk:

Hier • leyt • begrave • gertruit • aryens • dochter • die • huisvrouw • van • dirck • mol • Henrick • was • en • sterf • de • XXIII • mart • anno • XV^c • LXIX ≈

Op de hoeken het symbool van Mattheus (engel), Marcus (leeuw), Lucas (os) en Johannes (adelaar)

Hier lyt begraven meester Sampson Sangmeester in des kerck ende sterf anno 1549

Links: In de rand:

..ander · mart · vleyshauder · en · starf · int · jaer · XV^c XLV · den · IX · dach · februari · en · neelken · lousen^{dtz} · syn · huysvrauwe · die · starf · int · jaer · XV^c

Dekselrestant van een sarcofaag met geometrisch patroon

Links: Priesterzerk met miskelk.

hier · leyt · begraven · adriaen · willems · in · de · block · ende · sijn · ouders · ende · sijn · kinderen (huismerk)

Grafzerken na de Reformatie

Na de Reformatie in 1572 verdwenen de grafzerken met de evangelistensymbolen en werden de namen en sterfdata van de overledenen op het midden van de grafsteen gebeiteld. Complete wapens werden voorzien van een wapenschild, aangevuld met een helm en helmkleden en een helmteken (een vlucht of vleugels). Aan beide zijden werden veelal de wapens van de voorouders geplaatst, zogenaamde kwartierwapens.

Enkele afwijkende grafzerken

Het merendeel van de grafzerken is gehouwen uit zogenaamde Namense of blauwe hardsteen. Toch zijn er enkele uitzonderingen. Door het grote aantal zerken en de algemene verkleuring van de zwartgrijze of blauwzwarte steen valt het bijna niet op dat ook marmer en zandsteen is toegepast.

Links een met marmer belegde grafsteen en rechts een zandstenen zerk met koperen plaat

Koninkrijk Holland in 1806, toen door koning Lodewijk Napoleon de familiewapens in ere werden hersteld.

Het feit, dat deze zerk familiewapens heeft en ook geen overlijdensdatum (1807) vermeldt, doet vermoeden, dat de zerk is vervaardigd tijdens het leven van Gevaerts en pas is geplaatst na de oprichting van het

Boven: grafzerk van Coenraet van Schellebeek, overleden 4 december 1675.

De zandstenen zerk is een omgekeerd altaarblad. Bij onderzoek bleken aan de onderzijde 5 kruisjes te staan.

Rechts: koperen grafplaat van Wouter Buck en zijn echtgenote Theodora Cornelia Vingerhoedt. Op hun wens moet het graf altijd gesloten blijven.

Toegepaste lettertypen op de grafzerken

In de loop der eeuwen zijn diverse lettertypen gebruikt voor de grafzerken. Op de oudste zerken is het gotische schrift toegepast. Later worden Romeinse kapitalen (*hoofdletters*) gebruikt. Een enkele keer komt een cursieve letter voor die overeenkomst heeft met een schrijffletter. In vroegere eeuwen werden letters op grafzerken met *opvallend vakmanschap* aangebracht. Het proces was volledig handwerk en vereiste zowel technische vaardigheid als artistiek inzicht.

Letters inhakken in de steen

De steenhouwer gebruikte beitels, hamers en later ook puntbeitels om de letters uit te hakken. Letters kregen vaak een V-vormige groef, omdat die het licht mooi vangt en beter leesbaar bleef. Dit was arbeidsintensief, maar zeer duurzaam: veel middeleeuwse inscripties zijn nog steeds goed leesbaar.

Reliëfletters (verheven letters)

In plaats van letters uit te hakken, werd de achtergrond weggehaald, zodat de letters verheven op de steen stonden. Dit was moeilijker te maken, maar gaf een prestigieuze uitstraling. Vooral te zien op renaissance- en barokgrafstenen.

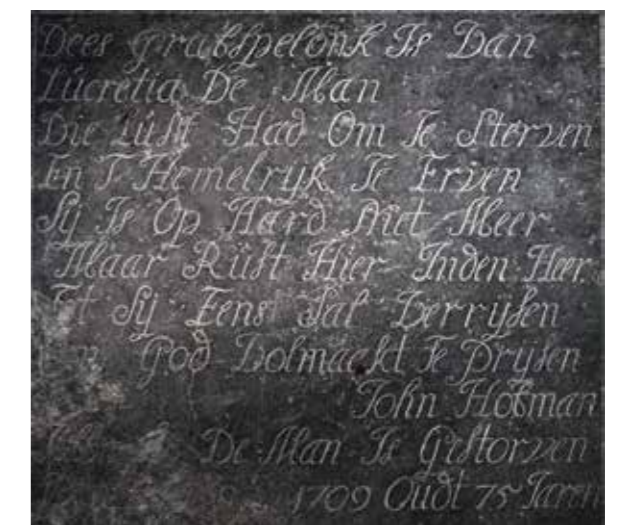
Ingehakte gotische letters

Weggekapt achtergrond

Ingehakte Romeinse kapitalen

Ingehakte schrijffletter

Meesters in ornamentwerk

Het ornamentwerk op grafzerken werd vroeger met een indrukwekkende combinatie van vakmanschap, spierkracht en eenvoudige maar doeltreffende gereedschappen gehouden. De steenhouwer begon met het vlak maken van het oppervlak met een puntbeitel en een zware hamer. Daarna werd de globale vorm van de zerk aangebracht: meestal rechthoekig. Het aanbrengen van tekst was, zoals we eerder zagen, een zeer arbeidzaam werk. Letters en symbolen werden voorgetekend met houtskool of rood krijt. Vervolgens hakte de steenhouwer de lijnen uit met fijnere beitels (platbeitel, tandbeitel) en houten hamers. Veel grafzerken kregen wapenschilden, kruisen, figuren of ornamenten in laag reliëf. Dit vereiste zeer ervaren steenhouders, vaak verbonden aan gilden, zoals in Dordrecht. In kerken werden zerken soms gepolijst of zelfs ingekleurd met pigmenten of bladgoud. De zerk werd glad gemaakt met schuursteen of zand, waarna deze op het graf werd geplaatst. Een goede steenhouwer was op de hoogte van de stijl die in zijn tijd werd gebruikt, zoals bijvoorbeeld renaissance- (pagina links) of barok-ornamenten (afb. onder).

Doodssymbolen op de grafzerken

Doodssymbolen op grafzerken zijn beeldtekens die iets vertellen over de vergankelijkheid van de overledene. Ze vormen een soort beeldtaal die op veel grafzerken zijn uitgebeeld, zoals een zandloper, soms gevleugeld, een fakkel, skeletten, botten en vlammende kruikjes.

Simson, putto, man met fakkel en engeltje

Huismerken op grafzerken en tegels

Niet elk begraven persoon had een familiewapen. Wat veel voorkwam waren de *huismerken*. Huismerken op graven zijn persoonlijke symbolen of tekens die vroeger op grafstenen werden aangebracht om aan te geven van wie het graf was, zoals in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd, tot ongeveer de 18de eeuw. Daarna werden achternamen en officiële registraties gebruikelijker, waardoor huismerken minder nodig waren.

Een huismerk is daarnaast een eenvoudig, vaak geometrisch teken dat een familie, een beroep of een gildelid vertegenwoordigde en kwam niet alleen op grafzerken voor. Ze werden ook gebruikt op gereedschap, gevelstenen, documenten en eigendommen.

Wapen met huismerk; niet alle familiewapens zijn in 1795 afgekapt

Beroepen op de grafzerken

Sommige beroepen komen meerdere keren voor

Admiraal	Maasschipper
Ambassadeur van Polen, Zweden, Denemarken	Medicine doctor
Bakker	Medicus
Baljuw van Zuid-Holland	Munter
Binnenvader Weeshuis	Muntmeester
Bleker	Ontvanger Marine
Bontwerker	Oudraad
Brouwer	Pensionaris van Dordrecht
Burgemeester	Predikant
Chirurgijn	Raad en rentmeester-generaal
Commandeur schepen van oorlog	Raadpensionaris van Holland en West-Friesland
Commandeur van de Rijnstroom	Raffinadeur
Deken van de schutterij	Rechtsgeleerde
Dijkgraaf	Rentmeester
Fabriek van de stad Dordrecht	Schepen
Gecommitteerde raad van Staten	Schoenmaker
Griffier Munt van Holland	Schout
Hoogheemraad van Schiedam	Schrijnwerker
Houtkoper	Schutmeester
Houtzager	Smid
Kapitein	Stadssmid
Kolonel van Dordrecht	Steenhouwer
Koopman	Timmerman
Koopman molenstenen	Varkensslager
Koster	Viskoper
Lakenverkoper	Wijnkoper
Licentiaat van Dordrecht	Zangmeester
Lijndraaier	
Luitenant	

De grafzerk van Gerardus Philipus Pus, Medicine Doctor

